

Budizm'deki *Sekiz Türlü Şuur* Üzerine Eski Uygurca Bir Fragman *An Old Uyghur Fragment on the Eight Consciousnesses in Buddhism*

Uğur UZUNKAYA*

Özet

Budizm; hayatın ızdıraplardan oluştuğunu ve evrendeki her şeyin neden-sonuç ilkesine göre daimi bir oluşum içerisinde var olduğunu savunan felsefi bir inanış sistemidir. Bu inanış sisteminin düşünce temelinde algılanan dış dünya, esasen şuurun bir tezahürü olarak kabul edilir. Bu sebeple Budizm'de dış dünyanın algılanmasında olaylara değil, şuurdan ortaya çıkan özel ve nesnel yansımalara odaklanılır; çünkü esas olan şuurdur. Budizm'in Yogācāra ekolünde, ilk dönem Budizm'indeki beş duyuya ve zihne dayanan şuur modeli genişletilmiş ve böylelikle sekiz türlü şuur fikri öne sürülmüştür. Budizm'deki sekiz türlü şuurun ilk beşi görme, işitme, tatma, dokunma ve koklama gibi insan bedeninin beş duyusuyla doğrudan ilgilidir. Altıncı şuur ilk beş biyolojik duyu aracılığıyla algılanabilen şuurla aynı zamanda ortaya çıkan zihinsel şuurun amacına yöneliktir. Yedinci şuur benmerkezcilik şuru olarak adlandırılmaktadır ve altıncı şuur tarafından gerçekleştirilen bilişsel faaliyetlerin sürekliliğinde görev alır. Sekizinci şuur ise temelde algıların ve fikirlerin şuurda depolanmasına işaret eder. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve şimdiye kadar neşredilmemiş bu Eski Uygurca fragman ise özellikle Budizm'in sekiz tür şuur kavramı içinde yer alan altıncı şuura, sekizinci şuura ve sekiz türlü şuurun ilk beş unsuruna değinmesi sebebiyle önem taşımaktadır. Bu fragman bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda Mainz 672 (T I) arşiv numarasıyla korunmaktadır. Bu çalışmada mezkur fragmanın yazı çevirimi, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarılması, açıklamaları, dizin ile sözlüğünün hazırlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Budizm, Yogācāra ekolü, sekiz türlü şuur, metin neşri

* Doç.Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4534-9305.

Abstract

Buddhism; it is a philosophical belief system that argues that life consists of sufferings and that everything in the universe exists in a permanent formation according to the principle of cause and effect. In this belief system, the external world, perceived on the basis of thought, is essentially accepted as a manifestation of consciousness. For this reason, in Buddhism, the perception of the external world focuses not on events, but on subjective and objective reflections arising from consciousness; because the main thing is consciousness. In the Yogācāra school of Buddhism, the consciousness model based on the five senses and the mind in early Buddhism was expanded and thus the idea of eight consciousnesses was put forward. The first five of the eight consciousnesses in Buddhism are directly related to the five senses of the human body, such as sight, hearing, taste, touch, and smell. The sixth consciousness is for the purpose of mental consciousness that emerges at the same time as the consciousness that can be perceived through the first five biological senses. The seventh consciousness is called the self-centred consciousness and takes part in the continuity of the cognitive activities performed by the sixth consciousness. The eighth consciousness basically refers to the storage of perceptions and ideas in the consciousness. This Old Uyghur fragment, which is the subject of this study and has not been published until now, is especially important because it refers to the sixth consciousness, the eighth consciousness and the first five elements of the eight consciousnesses. This fragment is preserved today in the Berlin Turfan Collection under archive number Mainz 672 (T I). In this study, it is aimed to present the transliteration and transcription of the aforementioned fragment, translation into Turkish, and to prepare its explanations, index and glossary.

Keywords: *Old Uyghur, Buddhism, Yogācāra school, eight consciousnesses, text edition*

Giriş: Budizm'deki Sekiz Türü Şuur Üzerine

Budizm; insan hayatının ızdıraplardan ibaret olduğu görüşü temelinde, evrendeki her şeyin sürekli bir oluşum içerisinde neden-sonuç ilkesine göre mevcut olduğunu iddia eden ve her şeyi geçici olarak addeden felsefi bir inanış sistemidir. Hayatın sebep olduğu yaşlılık, hastalık ve ölüm gibi ızdıraplardan kurtulmak bu felsefi inanış sisteminin temel meselesini oluşturmaktadır. Bu noktada hayatın sebep olduğu böylesi ızdıraplardan kurtulmak için Tarihî Buddha'nın öne sürdüğü üç kavram önem arz etmektedir: (1) Dört asil hakikat (Çin. 四諦 *si di*, Skt. *ārya-satya*, EUyg. *tört kertü nomlar*, krş. Monier-Williams, 1899, s. 152c; Soothill-Hodous, 1937, s. 182a; JEBD, 1979; s. 290b; Hirakawa, 1997, s. 282b, Arat, 1940-42, s. 58; Tokyürek, 2019, s. 19); (2) sekiz katlı yol (Çin. 八正道 *ba zheng dao*, Skt. *āryamārga*, EUyg. *säkiz tözün köni yol*, krş. Monier-Williams, 1899, s. 152b; Soothill-Hodous, 1937, s. 37b; JEBD, 1979; s.

101b; Hirakawa, 1997, s. 164a; Tokyürek, 2019, s. 51) ve (3) on iki parçalı ifade (Çin. 十二因緣 *shi er yin yuan*, Skt. *dvādaśaṅga-pratītya-samutpāda*, EUyg. *iki y(e)g(i)rmi ulag sapıg nom*, krş. Soothill-Hodous, 1937, s. 42b; JEBD, 1979; s. 151b; Hirakawa, 1997, s. 215b; Tokyürek, 2019, s. 308). Budizm'deki neden-sonuç ilkesi her durumda her şeyin temelsiz ve boş olduğu düşüncesini beraberinde getirir. Düşünceler temelinde algılanan dış dünya ise esasında şuurun bir tezahürüdür. Yogācāra mensuplarına göre, “dış âlem, şuurdan doğan subjektif ve objektif olaylardan ibarettir. Bu yüzden asıl var olan şuurdur; olaylarda bir gerçeklik aramak boşunadır.” (Tekin, 1963, s. 99-100).

İlk dönem Budizm'inde şuur modeli beş duyuya / algılama yeteneğine ve zihne dayanmaktadır (krş. Jiang 2006: 58). Yogācāra (Çin. 瑜伽行派 *Yuqixing pai*) felsefesinde bu gelenekçi yaklaşım genişletilir ve şuur / bilinç sekiz türe ayrılır. Budizm'in Yogācāra ekolüne göre “canlıların zihinleri, dört kategoride düzenlenebilen sekiz ayırt edilebilir şuur bölgesinden oluşur.” (DDB 八識 *bashi* maddesi). Bu sekiz şuur (Çin. 八識 *bashi*; Skt. *aṣṭa-vijñānāni*; EUyg. *säkiz törlüg köñül bilig*) şöyledir:

(1) Görsel şuur (Çin. 眼識 *yanshi*; Skt. *cakṣur-vijñāna*; EUyg. *köz bilig*): Bu şuur “göz organına bağlıdır ve işlevi biçimi ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 74a; krş. DDB; Hirakawa, 1997, s. 881a; Oda, 2015, s. 218³⁹⁷; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 414b).

(2) İşitsel şuur (Çin. 耳識 *ershi*; Skt. *śrota-vijñāna*; EUyg. *kulkak bilig*): Bu şuur “kulak organına bağlıdır ve işlevi sesleri ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 221a; krş. DDB; Hirakawa, 1997, s. 954b; Oda, 2015 s. 218³⁹⁷; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 421b).

(3) Koklama duyusu ile ilgili şuur (Çin. 鼻識 *bishi*; Skt. *ghrāṇa-vijñāna*; EUyg. *burun bilig*): Bu şuur “burun organına bağlıdır ve işlevi kokuları ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 18a; krş. DDB; Soothill & Hodous, 1937, s. 430b; Hirakawa, 1997, s. 1303b; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 203b).

(4) Tatma duyusu ile ilgili şuur (Çin. 舌識 *sheshi*; Skt. *jihvā-vijñāna*; EUyg. *til bilig*): Bu şuur “dil organına bağlıdır ve işlevi muhtelif tatları ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 338b; krş. DDB; Soothill & Hodous, 1937, s. 220a; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 718b).

(5) Dokunma duyusuna ilişkin / bedensel şuur (Çin. 身識 *shenshi*; Skt. *kāya-vijñāna*; EUyg. *ät'öz bilig*): Bu şuur “bedene bağlıdır ve işlevi fiziksel temasın bütün çeşitlerini ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 285b; krş. DDB; Soothill

& Hodous, 1937, s. 246a; Hirakawa, 1997, s. 1131b; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸; Tekin, 1963 s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 127a).

(6) Zihinsel şuur veya idrak / düşünme şuuru (Çin. 意識 *yishi*; Skt. *mano-vijñāna*; EUyg. *könül bilig*): Bu şuur, ilk beş duyu aracılığıyla algılanabilen şuurla aynı anda ortaya çıkan zihinsel şuurun amacına dönüktür. Düşünme veya *dharma* vasıtasına dayalı olarak ortaya çıktığı düşünülür (JEBD, 1979, s. 131a-b ve DDB; krş. Hirakawa, 1997, s. 493b; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸⁻³⁹⁹; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 247; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 405a).

(7) Benmerkezci şuur (Çin. 末那識 *mano shi*; Skt. *klišṭamano-vijñāna*; EUyg. *adra tegmä könül*; *adıra tep tutuglı bilig*; *adıra tuyuglı bilig*; *tözkä tüpkä tayaklıg könül*): Bu şuur öz bağlılığın bir kaynağıdır (Makeham, 2013, s. 210; krş. JEBD, 1979, s. 193b; DDB; Oda, 2015, s. 218³⁹⁹; Tekin, 1963, s. 102-103; Röhrborn, 2013, s. 251; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 747a).

(8) Mahzen şuuru (Çin. 阿賴耶識 *alāiye shi*; Skt. *ālaya/ ādāna-vijñāna*; EUyg. *agılık bilig*; *agılık hömsö bilig*; *agılık hömsö könül*): Yogācāra ekolünün temel öğretilerinden biri olan bu şuur, ilk yedi şuurun kaynağını oluşturur. Mevzubahis şuur, “yedi şuurun içerisinde depolanan tohumlardan oluşur ve bu sebeple mahzen şuuru olarak adlandırılır” (JEBD, 1979, s. 10b; krş. DDB; Hirakawa, 1997, s. 1208a; Oda, 2015, s. 218³⁹⁹; Tekin, 1963, s. 103-106; Kasai, 2011, s. 72⁰³⁶; Röhrborn, 2013, s. 256; Tokyürek, 2019, s. 336-337; Wilkens, 2021, s. 17b).

Budizm'deki sekiz türlü şuurun ilk beşi (Çin. 五識身 *wushi shen*; Skt. *pañcavijñānakāya*; EUyg. *beş bilig kuvragı*) adlarından da anlaşılacağı üzere insan bedeninin beş duyusuyla doğrudan ilişkilidir. Düşünme şuuru yahut altıncı şuur ise, “beş duyusal şuurdan türetilen duyusal izlenimleri bir araya getirir ve farklılaştırır. Yani diğer beş şuurun ne algıladığını düşünebilir; çünkü beş şuur bu yansıtıcı kapasiteye sahip değildir” (Makeham, 2013, s. 210). Bir başka ifadeyle düşünme şuuru, “duyu organlarında dolaşır; bunlara dayanarak her şeyi ve beş hâricî unsuru (yani: şekil, ses, koku, tat, temas) tefrik eder ve tasavvurları bıkmadan usanmadan düşünür” (Tekin, 1963, s. 102); fakat bu şuur her zaman faaliyet göstermez. Benmerkezi veyahut da yedinci şuur ise işte bu noktada ortaya çıkmış olup bilişsel faaliyetlerin sürekliliğinde görev alır. Özellikle bu şuur “*Cheng weishi lun*'da 'sürekli inceleme ve değerlendirme' olarak karakterize edilir” (DDB 末那識 *mano shi* maddesi). Mahzen şuuru veya esas şuur ise, temelde algıların ve fikirlerin şuurdâ depolanmasına işaret eder. Mahzen şuuru, “geçmiş deneyimlerin izlenimlerini muhafaza eder ve bu önceki

koşullanma temelinde yeni deneyimleri gerçekleştirir" (Makeham, 2013, s. 210).

Bu çalışmaya konu olan ve şimdiye kadar neşredilmemiş bu Eski Uygurca fragman özellikle sekiz türlü şuur içinde bahsi geçen altıncı şuura (EUyg. metinde: *könül bilig*), sekizinci şuura (EUyg. metinde: *säkizinç bilig*) ve sekiz türlü şuurun ilk beş unsuruna (EUyg. metinde: *beş bilig kuvragı*) değinmesi sebebiyle önem taşımaktadır. Mevzubahis fragman bugün Berlin Turfan Koleksiyonu içerisinde Mainz 672 (T I) arşiv numarasıyla korunmaktadır. Bir kısmı hasarlı bu fragman 60 satır hacindedir.¹ Bu çalışmada mezkur fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisinin hazırlanması bununla birlikte Eski Uygurca metnin Türkiye Türkçesine aktarılması, metne ilişkin açıklamalarının yapılması ve dizin ile sözlüğünün okuyucunun istifadesine sunulması amaçlanmıştır.

1. Eski Uygurca Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

1

[Özertural 2012: 243-244, Katalog Nr. 289]

Mainz 672 (T I)

a fragmanı

recto

- 01 01 *lärnij*
l'r nynk' /... .. /yz /... .. /y //rwr
- 02 02 *... .. ,, ...*
.../ç' kwyz ...l'ty //... //... ,, /// /...//
- 03 03 *önji önji tükäl ,, ...*
'wynky 'wynky twyk'l //... //// l'r ,, ' ...
- 04 04 *könül bilig*
kwnkwł pylyk /wl t'p' /
- 05 05 *turdaçı ärmäz ,, yerig äyämli[g] ät'özün ...*
twrd'çy 'rm'z ,, y'ryk /ymly/ ''t'wyz yn ...

¹ Mainz 672 (T I) arşiv numaraları fragmanın katalog bilgisi için bk. Özertural 2012, s. 243-244, katalog nr. 289.

- 06 06 tumlITU umazlar ,, ki[m]
twmlytw 'wm'z l'r ,, (P) ky/ .../ 'yw 'r/...
- 07 07 tumlImak ärsär
twmlym'q 'rs'r (P) 'w/...//z //y...
- 08 08 bolmak säkiz[in]ç b[i]lig
pwl'm'q s'kyz (P) //ç p/lyk
- 09 09 ... işi küdügi ärür ,, kim ol säkizinç
... 'yşy kwydwky 'rwr ,, kym 'wl s'kyz ync
- 10 10 [öñin] öñin ažundaki sakinçlar
//////// 'wynkyn ''ž wnd'qy s'qynç l'r
- 11 11 tulp ät'özdä [y]adılıp ät'öz
... .. twlp 't'wyz d' /'dylp 't'wyz
- 12 12 [b]ölöklüglärin tutdaçı ä[r]ür ,, kaçan
//ylwklwk l'ryn twtd'çy '/wr ,, q'ç'n
- 13 13 ol säkizinç bilig ät'öz bölök
'wl s'kyz ync pylyk 't'wyz pwylyk
- 14 14 [iç]intä kayu ärsär ugrag tutmatın
///ynt' q'yw 'rs'r 'wqr'q twtm'tyn
- 15 15 ärsär
...m'qw çw 'rs'r 'wys//... /// l'ryn
- 16 16 [amr]aklı isigli biligli üçägü
... .. ////'qly 'ysykly pylykly 'wyç'kw
- 17 17 tumli-
... .. / twmly

verso

- [to]kuz[un]ç ülüş tört [ot]uz
//qwz//ç 'wylwş twyrt ///wz
- 18 01
'y/y ... yy/y ...p ty//d/ ... //k ////
- 19 02 ... [n]ä üçün tep te[sä]r ,, k(a)ltı ol

- //... /' 'wyçwn ty/ ty//r ,, qlty 'wl
- 20 03 yänä [i]nçä tep tetir
... .. // /ydw/ d' y'n' //nç' typ tytyr
- 21 04 yapıglar ol
... .. /'ws'... .. /z t... /k y'pyq l'r 'wl
- 22 05 ärsär [ka]lal atl(i)g yalkokk(i)ya
... .. k 'rs'r //l' 'tlq y'lqwq qy'
- 23 06 okatu... .. ol bolar ikigü
... .. t' 'wq'tw... l'r (P) 'wl pwl'r 'ykykw
- 24 07 yöläşip
... .. /lyk /// (P) ywl'şyp swy///
- 25 08 inçip öñi
/...rwr l'r' /// (P) 'ynçyp 'wynky y
- 26 09 tep ...
... 'd//...// ... / l'r typ /wnçy...
- 27 10 sözläyür ,, anın munta ävrildä... ..
swyz l'ywr ,, 'nyn mwnt' 'vryld'... ..
- 28 11 öñrä
l'tyr ///l ... t//t 'wynkr' ...l ...
- 29 12 kä [mun]tag biltäçi bilig tep tesär ,, ...
k' ... //t'q pylt'çy pylyk typ tys'r ,, ...
- 30 13 savägü yaragsız tetir ,, nä üçün ...
s'v ///'kw y'r'qsyz tytyr ,, n' 'wyçwn ...
- 31 14 yaragsız tetir tep tesär ,, kim ol
y'r'qsyz tytyr typ tys'r ,, kym 'wl 'yr//... ..
- 32 15 biliglär tört öñsüz yapıg
pylyk l'r twyrt 'wynkszw y'pyq
- 33 16 içintä tükätmiş... ..
'yçynt' ... //wtwlv twyk'dmyş... ..
- 34 17 yarags[ız]
y'r'qs//

b fragmanı

recto

- 35 01 tüp
... .. / twyp
- 36 02 „ bo üzä
... / kwyl/l/y „ pw ///.../ .../ty 'wyz '
- 37 03 [y]mä anın säkizinç biligig bar
/m' 'nyn s'kyz ynç pylykyk p'r
- 38 04 tep bilmiş k(ä)rgäk „ bo altınç tanuk
typ pylmyş krk'k „ pw 'ltynç t'nwq
- 39 05 tetir „ yetinç ymä sudurda
tytyr „ yytyñç ym' swdwr d'
- 40 06 sözlämiş bar „ k(a)ltı bilig tıltagında
swyz l'myš p'r „ qlty pylyk tylt'qynt'
- 41 07 at öñ bulur at öñ tıltagında
/t 'wynk pwlwr 't 'wynk tylt'qynt'
- 42 08 bilig bulur „ munçulayu bo iki nomlar
pylyk pwlwr „ mwnçwl'yw pw 'yky nwml'r
- 43 09 inçä k(a)ltı „ yıpar kamyş yöläşip tayaş-
'ynç' qlty „ yyp'r q'myš ywl'syp t'y's
- 44 10 ip turmuş yılki täg „ ymä
yp twrmyš yylqy t'k „ // // // // ym'
- 45 11 ikigü birlä ävrildäçi t[eti]r tep
.../ 'ykykw pyrl' 'vryld'çy t///r typ
- 46 12 sözläyür „ birök
... .. swyz l'ywr „ pyrwk
- 47 13
... .. //rkw /'

verso

- 48 01
//
- 49 02 ärsär ,,
'rs'r ,, //"dy/ t//... ..
- 50 03 ol ,, bilig tıtagınta at öñ
'wl ,, pylyk tylt'qynt' ''t 'wyñk
- 51 04 bulur tep tiğgülik ,, birök at
pwlwr typ tydkwlwk ,, pyrwk ''t
- 52 05 içintä tutulmuş biliglärin ök
'yçynt' twtwlmyş pylyk l'ryn 'wk
- 53 06 bilig ärür tep tegüçi ärsär ,, kalal atl(i)g
pylyk 'rwr typ tykwçy 'rs'r ,, k'l'l ''tlq
- 54 07 yalkok ärkänki üdtä beş bilig
y'lqwq 'rk'nky //ydt' pyş pylyk
- 55 08 kuvragı ,, ulatı altınç köñül [bi]lig
qwwr'qy ,, 'wl'ty ''ltynç kwnkwl //lyk
- 56 09 birlä bolmaz ,, bolmag[u]çı ärsär birlä
pyrl' pwlm'z ,, pwlm'q/çy 'rs'r pyrl'
- 57 10 yöläşip t[aya]şıp turdaçı takı kim ol ,,
ywl'şyp t///şyp twrd'çy t'qy kym 'wl ,,
- 58 11 kim ol ävrild[äçi] tetir ...
y// kym 'wl 'vryld/// tytyr ...
- 59 12 üzülü kasilü
... .. 'wyz wlv k'sylw 'y... ..
- 60 13 at ö[ñ]
... .. ''t 'w///

2. Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarması

01 -lerin 02 03 muhtelif (Skt. *vividha*),
eksiksiz 04 idrak şuuru (Skt. *mano-vijñāna*) 05
duramaz. Korkunç₂ bedenini ... 06 soğutamazlar. Öyle ki 07

Soğumak ise **08** olma sekizinci şuur **09** ... işidir. Öyle ki o sekizinci **10** her biri kendi için olan varlıktaki düşünceler **11** bütün bedende yayılıp beden **12** bölümlülerini tutacaktır. Ne zaman ki **13** o sekizinci şuur beden bölümü **14** içinde hangisi ise amaç edinmeden **15** ise **16** sevgili, sıcak ve şuur bu üçü **17** soğu- [9. bölüm, 24. (yaprak)] **18** **19** ... ne için böyledir denirse, şöyle ki o **20** yine bu şekilde adlandırılır. **21** yapılar o **22** ise, *kalala* (yani hamileliğin ilk haftasındaki embriyo) adlı küçük jelatinli madde **23** sakınleştirerek o bunlar ikisi **24** dayanışarak **25** böylece başka **26** diyerek ... **27** söyler. Bundan dolayı bu şekilde çevril-... .. **28** önce **29** ... bunun gibi anlaşılacak şuur diye denirse, ... **30** söz ... faydasızdır. Ne için ... **31** faydasızdır diye denirse, öyle ki o **32** şuurular, formsuz dört skandha **33** içinde tamamlamış **34** faydasız **35** kök **36** bu ile **37** yine bundan dolayı sekizinci şuuru var **38** diye bilmeli. Bu altıncı delildir. **39** Yedinci(nin) de sūtrada **40** söylenmişliği var. Şöyle ki şuur sebebinde **41** isim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*) elde eder. İsim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*) sebebinde **42** şuur elde eder. Bu şekilde bu iki öğretisi (Skt. *dharma*) **43** yani güzel koku kamışı birbirine dayanarak **44** duran hayvan gibi yine **45** ikisi birlikte çevrilecektir diyerek **46** söyler. Fakat **47** **48** **49** ise **50** o, şuur sebebinde isim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*) **51** elde eder diyerek bırakmak için, fakat isim (Skt. *nāma*) **52** içinde tutulmuş olan şuurularla da **53** bilinç mevcuttur diye denecek olursa, *kalala* (yani hamileliğin ilk haftasındaki embriyo) adlı **54** salya olduğu vakitte beş şuur **55** topluluğu (Skt. *pañcaviññānakāya*) **55** ve altıncı idrak şuuru (Skt. *mano-vijñāna*) **56** ile olmaz. Olması ise bununla birlikte **57** birbirine dayanıp duracak olan da kimdir? **58** kimdir? Çevrilecektir. ... **59** kesilerek **60** isim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*)

3. Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar

04 köñül bilig: EUyg. *köñül bilig* “idrak şuuru” ifadesi Skt. *mano-vijñāna* “düşünme organı tarafından algılanma” karşılığındadır (Edgerton, 1953, s. 418b; krş. Wilkens, 2021, s. 405a; ayrıca bk. Giriş).

05 yerig äyämli[g]: Bu ifade “korkunç₂” anlamında bir ikileme olarak kabul edilebilir. EUyg. *yerig* ~ *erig* “tiksindirici, iğrenç” (Wilkens, 2021, s. 260a) anlamında iken, *äyämli* “korkunç” (Wilkens, 2021, s. 132a) anlamındadır.

08 säkiz[in]ç b[i]lig: EUyg. bu ifade “sekizinci şuur” anlamına gelmektedir ve Çin. 第八識 *diba shi* (DDB) “sekizinci veya *ālaya-vijñāna*, zihin-özü, her şeyin kökü ve özü” (Soothill & Hodous, 1937, s. 362a) karşılığındadır.

22 [ka]lal atl(ı)g yalkokk(ı)ya: Bu tamamlama 53. satıra göredir.

22 [ka]lal: EUyg. *kalal* “hamileliğin ilk haftasındaki embriyo” (Wilkins, 2021, s. 321a), Toharcanın B diyalektinde *kaläl* “rahim” (Adams, 2013, s. 156) şeklinde tespit edilmiş olup esasen Skt. *kalala*'ya “gebe kaldıktan kısa bir süre sonraki embriyo” (Monier-Williams, 1899, s. 260c) dayanmaktadır.

32 tört önsüz yapıg: EUyg. bu ifade Çin. 四無色蘊 *si wuse yun* “formsuz/biçimsiz dört skandha/yapı” (DDB) ve Skt. *catvāro'rūpinaḥ skandhāḥ* (Hirakawa, 1997, s. 281a) karşılığındadır. Budizm'deki bu *dört tür formsuz yapı* veyahut da *formsuz dört skandha* sırasıyla şöyledir: (1) Çin. 受 *shou* “duygu” (DDB) ve Skt. karşılığı *vedanā* “his, duygu” (Edgerton, 1953, s. 508b; Hirakawa, 1997, s. 228a), (2) Çin. 想 *xiang* “algı” (DDB) ve Skt. karşılığı *saṃjñā* “anlaşma, karşılıklı anlayış; işaret” (Monier-Williams, 1899, s. 1133c; Edgerton, 1953, s. 551b; Hirakawa, 1997, s. 490a), (3) Çin. 行 *xing* “dürtü” (DDB) ve Skt. karşılığı *carya* “uygulanmış, gerçekleştirilmiş” (Monier-Williams, 1899, s. 390a; Hirakawa, 1997, s. 1043a), (4) Çin. 識 *shi* “şuur, bilinç” (DDB) ve Skt. karşılığı *vijñāna* “anlayış, bilinç” (Monier-Williams, 1899, s. 961b; Edgerton, 1953, s. 485b; Hirakawa, 1997, s. 1097a).

41 at öj: EUyg. bu ifade “ad ve şekil” anlamına gelmektedir ve Skt. *nāmarūpa* “ad ve şekil” (Monier-Williams, 1899, s. 536b; Tokyürek, 2019, s. 335-337) karşılığındadır.

43 yıpar kamış: Maue ve Sertkaya, EUyg. *yıpar kamış* ifadesini “Duft-Schilf / güzel koku kamışı” olarak anlamlandırır (1986, s. 93; ayrıca krş. Maue & Sertkaya, 1986, s. 86). Wilkins bu anlamlandırmaya katılmakla beraber bu ifadenin tahminen “limon otu” (*Cymbopogon citratus*) olduğunu belirtir (2021, s. 900a).

43-44 yöläş-ıp tayaş-ıp: Bu ikileme “birbirine dayanmak, dayanışmak” anlamındadır (krş. Wilkins, 2021, s. 914b).

54-55 beş bilig kuvragı: EUyg. bu ifade “beş şuur topluluğu” anlamına gelmektedir ve Çin. 五識身 *wushi shen* “beş bilişsel farkındalık takımı” (DDB) ve Skt. *pañcavijñānakāya* (Hirakawa, 1997, s. 90b) karşılığındadır. Budizm'de beş şuur bir topluluk olarak kabul edilmektedir ve bu beş şuur sırasıyla şöyledir: (1) Çin. 眼識 *yanshi* “görsel şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *vijñāna-caḥsus* (Hirakawa, 1997, s. 881a; JEBD, 1979, s. 74a), (2) Çin. 耳識 *ershi* “işitsel şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *śrota-vijñāna* (Hirakawa, 1997, s. 954b; JEBD, 1979, s. 221a), (3) Çin. 鼻識 *bishi* “koklama duyusu ile ilgili şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *ghrāṇa-vijñāna* (Hirakawa, 1997, s. 1303b; JEBD, 1979, s. 18a), (4) Çin. 舌識 *sheshi* “tatma duyusu ile ilgili şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *jihvā-vijñāna* (DDB; JEBD, 1979, s.

338b), (5) Çin. 身識 *shenshi* “dokunma duyusuna ilişkin / bedensel şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *kāya-vijñāna* (Hirakawa, 1997, s. 1131b; JEED, 1979, s. 285b).

59 üzül-ü kâsil-ü: Bu ifade “kesilmek, parçalanmak” anlamında bir ikilemedir, krş. Ölmez, 2017, s. 301 ve Şen, 2002, s. 335.

4. Sözlük ve Dizin

A

altınç, altınç “altıncı” *a.* 38; *a. köñül [bi]lig* 55

[amr]ak “sevgili, sevilen” *[a].+lı isigli biligli* 16

anın, *anın* “bundan dolayı” *a.* 27, 37

at, *at* “ad, isim” *a.* 51; *a. öñ* “isim ve şekil” (~ Skt. *nāmarūpa*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 536b) 41, 41, 50, 60

atl(ı)g “adlı, isimli” *kalal a. yalkok* 53; *[ka]lal a. yalkokk(ı)ya* 22

ažun < Soğd. “žwn ~ ’zw’n(h)” (Budizm’de) varlık şekli, varlık biçimi, canlıların içinde buldukları varlık şekli (~ Skt. *gati*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 349c; Edgerton, 1953, s. 208b)” *a.+dakı sakınçlar* 10

B

bar “var” *anın sākizinç biligig b.* 37; *sudurda sözlämiş b.* 40

beş “beş” *b. bilig kuvragı* “beş şuur topluluğu” (~ Skt. *pañcaviññānakāya*, bk. Hirakawa, 1997, s. 90b) 54

bil- “bilmek, anlamak” *b.-miş k(ä)rgäk* 38; *biltäçi b.-täçi* 29

bilig, [bi]lig, *b[i]lig* “şuur” *b.* 42, 53; *b. tıltagınta* 40, 50; *b.+lär* 32; *b.+lärin* 52; *[amr]aklı isigli b.+li* 16; *beş b. kuvragı* “beş şuur topluluğu” (~ Skt. *pañcaviññānakāya*, bk. Hirakawa, 1997, s. 90b) 54; *köñül b. idrak şuuru* (~ Skt. *manovijñāna*, bk. DDB) 4, 55; *[mun]tag biltäçi b.* 29; *sākizinç b.* 13; *sākiz[in]ç b.* 08; *sākizinç b.+ig* 37

birlä, birlä “ile” *b.* 45, 56, 56

birök “ama, fakat” *b.* 46, 51

bo, bo “bu” *b.* 36, 38, 42

bol- “olmak” *b.-mag[u]çı* 56; *köñül [bi]lig birlä b.-maz* 56

bolar “bunlar” *b.* 23

bolmak “olma” *b.* 08

bölök “bölüm” *sākizinç bilig ät’öz b. [iç]intä* 13

[b]ölöklüg “bölümlü” *ät’öz b.+lärin* 12

bul- “elde etmek” *at öñ b.-ur* 41, 51; *at öñ tıltagınta bilig b.-ur* 42

Ä

är-, är-, ä[r]- “yardımcı eylem, -dir; var olmak, mevcut olmak” ä.-sär 15, 22, 49; ä.-ür 53; *bolmag[u]çı* ä.-sär 56; *işi küdügi* ä.-ür 09; *kayu* ä.-sär 14; *tep tegüçi* ä.-sär 53; *tumlımak* ä.-sär 07; *turdaçı* ä.-mäs 05; *tutdaçı* ä.-ür 12

ärkänki “-dığı zamanda” ä. *üdtä* 54

ät'öz “beden, vücut” ä. [*b*]ölöklüglärin 11; *säkizing bilig* ä. 13; *tulp* ä.+dä 11; *yerig äyämli[g]* ä.+in 05

ävriil- “çevrilmek” ä.-d[äçi] 58; ä.-däçi 45; *munta* ä.-dä... 27

äyämli[g] “korkunç” *yerig* ä. 05

İ

içintä, [iç]intä “içinde” *i.* 14, 33, 52

iki “iki” *i.* 42

ikigü, ikigü “ikisi, ikisi birlikte” *i.* 23, 45

iñä, [i]ñä “yani; bu şekilde” *i.* 20; *i. k(a)ltı* 43

iñçip “böylece” *i.* 25

isig “sıcak” [*amr*]aklı *i.+li biligli* 16

iş “iş” *i.+i küdügi* 09

K

kaçan “ne zaman” *k.* 12

kalal, [ka]lal < Toh. B *kaläl* (bk. Adams, 2013, s. 156) < Skt. *kalala* (bk. Monier-Williams, 1899, s. 260c) “hamileliğin ilk haftasındaki embriyo” *k. atl(i)g yalkok* 53; [*k*]. *atl(i)g yalkokk(i)ya* 22

k(a)ltı “şöyle ki” *k.* 19, 40; *iñä* *k.* 43

kamış “kamış, kiliz, saz” *yıpar* *k.* 43

kayu “hangi” *k. ärsär* 14

k(ä)rgäk “gerek, -mış ile birlikte –mAlı” *bilmiş* *k.* 38

käsil- “kesilmek” *üzülü* *k.-ü* “kesilmek₂” 59

kim, ki[m] “ki; kim” *k.* 06, 09, 31, 57, 58

könül “idrak” *k. bilig* idrak şuurı (~ Skt. *manovijñāna*, DDB) 04; *k. [bi]lig* idrak şuurı (~ Skt. *manovijñāna*, bk. DDB) 55

küdüg “iş” *işi* *k.+i* 9

kuvrag “topluluk” *beş bilig* *k.+ı* “beş şuur topluluğu” (~ Skt. *pañcaviññānakāya*, Hirakawa, 1997, s. 90b) 55

M

munçulayu “böylece, bu şekilde” *m.* 42

munta “burada” *m.* 27

[mun]tag “bunun gibi” [*m*]. 29

N

nä, [n]ä “ne” *n. için* 30; [*n*]. için 19

nom < Soğd. *nwm* (bk. Gharib, 2004, s. 494b) < Grek. *nomos* (bk. Wilkens, 2021, s. 494a) “öğreti, dinî kaide” (~ Skt. *dharmā*) *iki n.+lar* 42

O

okat- “sakinleştirmek” *o.-u* 23

ol, *ol* “o, işaret sıfatı; -dir, kopula” *o.* 09, 13, 19, 21, 23, 31, 50, 57, 58

Ö

ök “pekiştirme edatı” *ö.* 52

öñ, ö[ñ] “şekil” *at ö.* “isim ve şekil” (~ Skt. *nāmarūpa*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 536b) 41, 41, 50, 60

öñi “başka; çeşitli” *ö.* 25; *ö. ö.* “muhtelif” (Skt. *vividha*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 988a) 03

öñin, [öñin] “başka” *ö. ö.* “her biri kendi için” 10

öñrä “önce” *ö.* 28

öñsüz “formsuz, şekilsiz, biçimsiz” *tört ö. yapığ* (~ Çin. 四無色蘊 *si wuse yun*, bk. Hirakawa, 1997, s. 281a) “formsuz dört skandha” 32

S

sakinç “düşünce, fikir” *öñin aźundakı s.+lar* 10

sav “söz” *s.* 30

säkizinç, säkiz[in]ç “sekizinci” *s.* 09; *s. b[i]llig* 08; *s. bilig ät’öz* 13; *säkizinç b.+ig* 37

sözlä- “söylemek” *s.-miş bar* 40; *s.-yür* 27, 46

sudur < Toh. A ve Toh. B *sutär* ~ *sütär* (bk. Poucha, 1955, s. 376; Adams, 2013, s. 761), Soğd. *swtr* ~ *swttr* (bk. Gharib, 1995, s. 366b) < Skt. *sūtra* (bk. Monier-Williams, 1899, s. 1241c; Edgerton, 1953, s. 604b) “sūtra, Budist vaazları içeren dinî eser” *s.+da sözlämiş bar* 39

T

takı “dahi, da” *t.* 57

tanuk “delil, tanık” *t.* 38

tayaş-, *t[aya]ş-* “dayanışmak, birbirine dayanmak” *yöläşip t.-ip* “birbirine dayanarak₂” 43, 57

täg “gibi” *yılıkı t.* 44

te-, te- “demek, söylemek” *t.-güçi* 53; *t.-p* 19, 20, 26, 29, 31, 38, 45, 51, 53; *t.-sär* 29, 31; *t.-[sä]r* 19

tet-, t[et]-, *tet-* “adlandırılmak; (-lr ekiyle beraber) *tetir* {-Dir} bildirme, kopula” *t.-ir* 20, 30, 31, 39, 45, 58

tıltag “sebeþ” *at öñ t.+ınta* 41, 50; *bilig t.+ınta* 40, 50

tiþ- “vazgeçmek, bırakmak” *t.-gülük* 51

tört “dört” *t. öñsüz yapığ* (~ Çin. 四無色蘊 *si wuse yun*, bk. DDB; Hirakawa, 1997, s. 281a) “formsuz dört skandha” 32

tulp “bütün” *t. ät'özdä* 11

tumlu- “soğumak” *t.* 17

tumlımak “soğutma” *t.* 07

tumlıt- “soğutmak” *t.-u umazlar* 06

tur- “durmak” *t.-daçı* 57; *t.-daçı ärmäz* 05; *t.-miş* 44

tut-, tut- “tutmak; edinmek” *t.-daçı ä[r]ür* 12; *t.-matın* 14

tutul- “tutulmak” *t.-miş biliglärin* 52

tükäl “eksiksiz” *t.* 03

tükät- “tamamlamak” *t.-miş* 33

tüp “kök” *t.* 35

U

u- “muktedir olmak (anlamında tasvirî fiil)” *tumlıtu u.-mazlar* 06

ugrag “amaç” *u. tutmatın* 14

uladı “ve” *u.* 55

Ü

üçägü “üçü birlikte” *[amr]aklı isigli biligli ü.* 16

üçün “için” *nä ü.* 30; *[n]ä ü. tep te[sä]r* 19

üd “vakit” *ärkänki ü.+tä* 54

üzä “ile” *ü.* 36

üzül- “kesilmek” *ü.-ü käsülü “kesilmek₂”* 59

Y

[y]adı- “yayılmak” *tulp ät'özdä y.-ıp* 11

yalkok “salya; sperm, özsü” *kalal atl(ı)g y.* 54

yalkokk(ı)ya “küçük jelatinli madde” *[ka]lal atl(ı)g y.* 22

yapıg “yapı” *y.+lar* 21; *tört öñsüz y.* (~ Çin. 四無色蘊 *si wuse yun*, bk. Hirakawa, 1997, s. 281a) “formsuz dört skandha” 32

yaragsız, yarags[ız] “faydasız” y. 30, 31, 34

yänä “yine” y. 20

yerig “korkunç” y. *äyämli[g]* “korkunç₂” 05

yetinç “yedinci” y. 39

yılık “hayvan” y. *täg* 44

yıpar “güzel kokulu, hoş kokulu” y. *kamış* 43

ymä, [y]mä “yine” y. 37, 39, 44

yöläş- “dayanışmak, birbirine dayanmak” y.-ip 24; y.-ip *tayaşıp* “birbirine dayanarak₂” 43; y.-ip *t[aya]şıp* “birbirine dayanarak₂” 57

Sonuç

Sekiz türlü şuur, esasında kişinin dış dünyayı algılamasında ve anlamlandırmasında başvurduğu Budizm’in önemli kavramları arasında sayılmaktadır. Budizm’deki sekiz türlü şuurun sekizincisi, altıncısına ve sekiz türlü şuurun ilk beşine atıfta bulunan ve bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda korunan burada neşri gerçekleştirilen Mainz 672 (T I) arşiv numaralı fragmanın incelenmesiyle ortaya çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir: (1) Mevzubahis fragman 60 satır hacindedir. Bununla birlikte kimi satırlarda yalnızca bir kelime bulunmakta ve bazı satırlarda ise yalnızca birkaç harf kalıntısı vardır. (2) Metnin söz varlığı dikkate alındığında 98 madde başı tespit edilebilmiştir. Bu madde başlarından 21’i (% 21.42) fiil; 77’si (% 78.57) ise isimdir. Bu isimlerden ise 4’ü (% 5.19) ise alıntı sözcüktür. Bu çalışma ile Türk dili alanının önemli bir sahasını oluşturan Eski Uygurca sahasına ilişkin daha önce neşredilmemiş dil verileri kazandırılmıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KISALTMALAR

AKDTK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
bk.	bakınız
Çin.	Çince
DDB	Digital Dictionary of Buddhism
EUyg.	Eski Uygurca
JEBD	<i>Japanese-English Buddhist Dictionary</i>

krş.	karşılaştırınız
Skt.	Sankritçe
TDK	Türk Dil Kurumu
VOHD	Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland

KAYNAKÇA

- 📖 Adams, Douglas Q. (2013). A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2. Amsterdam. New York: Rodopi. (Leiden Studies in Indo-European. 10.)
- 📖 Arat, R. R. (1940-42). Uygurlarda İstıhlara Dair. Türkiyat Mecmuası, 7-8: 56-81.
- 📖 Edgerton, F. (1953). Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. c. II: Dictionary. New Haven: Yale University Press.
- 📖 Gharib, B. (1995). Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English. Tehran: Farhang.
- 📖 Hirakawa, A. (1997). A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary. Tōkyō: Reiyukai.
- 📖 Japanese-English Buddhist Dictionary (1979). Tōkyō: Daitō Shuppansha.
- 📖 Jiang, T. (2006). Contexts and Dialogue: Yogācāra Buddhism and Modern Psychology on the Subliminal Mind. Honolulu: University of Hawai'i Press. (Monograph No. 21: Society for Asian and Comparative Philosophy).
- 📖 Kasai, Y. (2011). Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-sūtra. Turnhout: Brepols. (Berliner Turfantexte. 29.)
- 📖 Makeham, J. (2013). The Significance of Xiong Shili's Interpretation of Dignāga's Ālambana-Parīkṣā (Investigation of the Object). Journal of Chinese Philosophy, 40, 205-225.
- 📖 Maue, D. & Sertkaya, O. (1986). Drogenliste und Dhāraṇī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I). Ural-Altäische Jahrbücher Neue Folge, 6, 76-99.
- 📖 Monier-Williams, M. (1899). A Sanskrit-English Dictionary. Oxford: Oxford University Press.

- 📖 Oda, J. (2015) A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimiş in Old Turkic. Turnhout: Brepols. (Berliner Turfantexte. 33.)
- 📖 Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkillemeler Üzerine. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 65(2), 243-311.
- 📖 Özertural, Z. (2012). Alttürkische Handschriften. Teil 16: Mahāyāna-Sūtras und Kommentartexte. Stuttgart: Steiner. (VOHD. 13, 24.)
- 📖 Poucha, P. (1955). Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství. (Monografie Archivu Orientálního XV.)
- 📖 Röhrborn, K. (2013). Uygur Budizminde Şuur Öğretisi. (Çev. Hikmet Erdem). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 61(2), 245-260.
- 📖 Soothill, W. E. & Hodous, L. (1937). A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- 📖 Şen, S. (2002). Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 📖 Tekin, Ş. (1963). Burkancı Uygurlarda Sekiz Türlü Şuur Üzerine Bir Deneme. Felsefe Arkivi, 14, 97-107.
- 📖 Tokyürek, H. (2019). Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 1294. Eski Uygurca Kütüphanesi 11.)
- 📖 Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuygurischen: Altuygurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Elektronik Kaynaklar**
- 📖 DDB = Digital Dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 30.07.2021).
- 📖 Mainz 672 (T I): (a fragmanı): http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0672_seite1.jpg (b fragmanı): http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0672_seite2.jpg (Erişim tarihi: 18.08.2021)